

ABAY'IN KAÇ “KARA SÖZ”Ü VAR?

HOW MANY “BLACK WORD” DOES ABAY HAVE?

Ercan PETEK

Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Erbaa Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, E-posta: ercan.petek@gop.edu.tr
Orcid ID: 0000-0002-9105-8528

ÖZET

Modern Kazak edebiyatının ve Kazak yazı dilinin önde gelen isimlerinden biri olan Abay Kunanbayoğlu'nun sosyal yaşama dair tespitlerini, fikir ve görüşlerini ifade ettiği düşünceleri çoğunlukla “Kara Söz” olarak adlandırılıyor. Abay mensup olduğu toplumu çok iyi müşahade eden, ondaki eksiklikleri dile getiren ve bu eksiklikleri ortadan kaldırmak için çözümler ileri süren bir gözlemcidir. 21. yy.da Abay'a ait Kara Sözlerin ve şiirlerin derlendiği Kiril harfli çalışmalarda söz konusu fikir yazılarının toplamı 45 olarak gösteriliyor.

Abay'a ait Kara Sözlerin toplam sayısında ihtilaf olmakla birlikte kendisine atfedilen şiirlerin toplam sayısında da verilen rakamların birbirini tutmadığı görülür. Hatta Arap harfli nüshalar üzerine yapılan çalışmalar arttıkça Abay'a ait yeni şiirlerin ortaya çıktığı bir gerçektir. Abay'ın doğrudan kaleme aldığı bir çalışmanın olup olmadığı henüz net değildir. Ancak Abay ve eserleri üzerine en önemli kaynak Murseyit Bikeulı tarafından Arap harfleriyle yazıya geçirilen nüshalardır. Murseyit Bikeulı'nın Abay'ın en yakınındaki kişilerden biri olduğu bilinmektedir. Bu Arap harfli nüshalardan biri de 25 Mart 1907 tarihli yazmadır. Kiril harfli baskılarda Kara Söz olarak numaralandırılan metinlerden bazıları söz konusu yazmada farklı başlıklarla isimlendirilmiştir. Bu makalede Abay'a ait “Kara Sözler”in toplam sayısı üzerinde durulmuş ve Kazakların kökeni hakkındaki düşünceleri üzerine yeni bir okuma denemesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Abay, Kara Söz, Murseyit, Kazak

ABSTRACT

One of the leading names of modern Kazakh literature and Kazakh written language, Abai Kunanbaev's thoughts, in which he expresses his determinations, ideas and views on social life, are often called "Black Word". Abai is an observer who observes the society he belongs to very well, expresses the deficiencies in it and proposes solutions to eliminate these deficiencies. In the 21st century, studies in Cyrillic letters, in which Black Words and poems belonging to Abai are compiled, the total of the aforementioned ideas is shown as 45.

There is disagreement in the total number of Black Words belonging to Abai. Also, it is seen that the numbers given in the total number of poems attributed to him do not match each other. In fact, it is a fact that new poems belonging to Abai have come to the surface as the studies on Arabic scripts increased. It is not yet clear whether there is a work written directly by Abai. However, the most important source on Abai and his works is the copies written in Arabic letters by Murseyit Bikeuly. It is known that Murseyit Bikeuly is one of the people closest to Abai. One of these copies in Arabic letters is the manuscript dated March 25, 1907. Some of the texts numbered as Black Word in Cyrillic prints were named with different titles in the aforementioned manuscript. In this article, the total number of "Black Words" by Abai has been focused on and a new reading attempt has been made on his thoughts on the origin of the Kazakhs.

Key Words: Abai, Black Word, Murseyit, Kazakh

1. GİRİŞ

Abay'ın doğumunun 175. yılı vesilesiyle Kazakistan Cumhurbaşkanı Kasım Jomart Tokayev tarafından 2020 yılı “Abay’ı Anma Yılı” olarak ilan edilmiş ve 10 Ağustos tarihi ise “Abay Günü” olarak belirlenmiştir. Bu kararın ardından TÜRKSOY da 2020 yılını “Abay Yılı” olarak ilan etmiştir. Nur-Sultan’daki Gumilyev Avrasya Millî Üniversitesinde “Abay Akademisi” adlı bir enstitü kurulmuş ve enstitünün kurulmasıyla birlikte Abay ve eserleri üzerine ciddi çalışmalara imza atılmış; çeşitli akademik ve bilimsel projeler hayata geçirilmiştir. Bu projelerden biri dört ciltlik *Abay jäne Kazak Sotsiuwmı* “Abay ve Kazak Toplumu” adlı dört ciltlik bir kitaptır. Kitapta Abay ve onun dili üzerine

araştırmalar yapan bilim adamlarının hacimli makalelerine yer verilmiştir. Abay Akademisi tarafından yayımlanan ve Abay'ın dili üzerine yapılan çalışmalardan biri de Tursın Jurtbay'ın iki ciltlik *Bilmey Munı Jazgan Jok* “Öğrenmeden Bunu Yazmadım” isimli eseridir. Bu çalışmanın önemi Abay şiirlerinin Çin'de bulunan elyazmalarının yeniden okunmasındadır. Aynı enstitü tarafından yayımlanan bir diğer önemli eser de meşhur halkbilimci ve türkolog Şakir İbrayev tarafından kaleme alınan *Abay Fenomeni* adlı çalışmadır. Abay Akademisi yayınları dışında Ercan Petek, Marlen Adilov ve Şerüwbay Kurmanbayulı gibi isimler de “Abay Yılı”na ithafen kitap ve makale düzeyinde bilimsel çalışmalara imza atmışlardır.

Kazak yazı dilinin kurucusu, fikir ve düşünce adamı, yazar, şair Abay Kunanbayulı'na ait Kara Sözler ve şiirler 20. yy.ın başında Arap harfleriyle yazıya geçirilmiş ve daha sonraki dönemlerde Kiril harfleriyle de yayımlanmıştır. Doğrudan Abay tarafından kaleme alındığı tespit edilmiş bir elyazması metne henüz ulaşılammıştır.

2. SINIRLILIKLAR

Abay'ın Kara Sözler'ini yazıya geçiren hemşehrîsi Murseyit Bikeulı'nın (1860-1917) Abay'ın eserlerinin bugünkü nesle ulaşmasında emeği büyüktür. Bu sebeple akının eserleri bize Murseyit aracılığıyla yazılı olarak ulaşmaktadır. Bu yazmalardan biri de 1907 tarihli yazmadır.¹ 1907 tarihli yazma dışında daha sonraki yıllarda kaleme alınmış Arap harfli metinler de bulunmaktadır. Günümüzde Murseyit'e ait elyazması metinler Abay eserlerinin en önemli nüshalarıdır. Bugün büyük bir okur kitlesi tarafından tanınan şiirler ile kara sözlerin tamamı Murseyit defterlerinden alınmıştır. Tek kaynak budur.

Kara Sözler'in sayısını tespit etmeye çalıştığımız elyazması metin, 25 Mart 1907 tarihli ve Murseyit imzalı, Arap harfleriyle yazıya geçirilmiş, 53-54. sayfaları eksik olan, 30x21 cm. boyutlarındaki varaklara 21x16 cm. boyutlarıyla yazılmış, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Türkoloji Bilimsel Araştırmalar Enstitüsü'nde 5 dosya numarası ile kayıtlı olan metindir.

3. BULGU VE TARTIŞMALAR

Elyazmada 41 kara söz bulunmaktadır. 41 kara sözden ayrı “Kitâb-ı Tasdik”, “Nasihat” ve “Sokrat Hakimnin Sözi” başlıklarıyla verilen düzyazı formunda üç ayrı metin daha bulunmaktadır. Bu metinlerden “Kitâb-ı Tasdik” başlıklı metin Kiril harfli baskılarda 38. söz; “Nasihat” başlıklı metin 37. söz ve “Sokrat Hakimnin Sözi” başlıklı metin 27. söz olarak verilmektedir. Bu üç metnin “Kara Söz” olarak 41 metne dahil edilmesi halinde eldeki Kara Söz sayısı 44'e ulaşmaktadır. Redaktörlüğünü Esenbay Düysenbayulı'nın yaptığı 2016 tarihli Kiril harfli baskıda 45. söz “Quday tabaraka watağalanıñ barlıǵınıñ ülken däleli – neşe miñ jıldan beri ärkim ärtürli qılıp söylese de, bäre de bir ülken quday bar dep kelgendigi, wa häm neşe miñ türli dinniñ bäre de ğadalät, maxabbat qudayğa layıqtı degendigi.” (Düysenbayulı II, 2016: 153) cümlesiyle başlayıp “Sonımen, bular özin özi de, özge jurttar da qazaq atap ketipti, burın özderin ‘ulıs’ deydi eken de, jüre beredi eken” cümlesiyle sona ermektedir. Ancak hem 1961² hem de 2018³ baskılarında 45. söz “Quday tabaraka watağalanıñ ...” ile başlayıp “... közben körıp, aqılmen bilip.” kelimeleriyle sona ermektedir.

2016 tarihli Kiril harfli baskıda 45. kara sözün devamı olarak verilen metin, Arap harfli elyazması metinde, 1961 ve 2018 baskılarında olduğu gibi “Biraz söz qazaqtuñ tübi qaydan çıqqandığı tuwralı” başlıklı metnin içinde yer almaktadır. Kazakların kökeni üzerine yazılmış olan bu metin ve 2016

¹ Murseyit tarafından yazıya geçirilen Abay'a ait 1907 tarihli elyazması metin tarafımızca okunmuş olup eserdeki dil yapılarının tetkik edildiği çalışma 2020 tarihinde “Gakliya Kitabı” adıyla yayımlanmıştır: Petek, Ercan, *Abay Qunanbayulı – Ğaqliya Kitabı*, Ulağat Baspası, Almatı 2020. Kitaba ait tanıtım yazısı Marlen Adilov tarafından hazırlanmıştır: Adilov, Marlen, “Abay Kunanbayulı – Kitâb-ı ‘Akliyye”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı/Issue: 51 (Bahar/Spring 2021), TDK, Ankara.

² *Abay Qunanbayev şıǵarmaların bir tomdıq tolıq jıynaǵı*, Qazaqtın memlekettik körkem ädebiyet baspası, Almatı 1961, s. 188.

³ *Abay Qunanbayulı şıǵarmaları*, Birinşi tom, Foliant, Astana 2018, s. 371.

baskısındaki 45. kara sözün devamı anlam bütünlüğü açısından ele alındığında bir bütünün parçalarını oluşturduğu anlaşılmaktadır. 2016 tarihli baskıda 45. kara söz “Sonimen, bular özin özi de, özge jurttar da qazaq atap ketipti, burın özderin ‘ulıs’ deydi eken de, jüre beredi eken” cümlesiyle biterken; elyazması metinde Kazakların kökeni üzerine bazı mülahazaların yer aldığı bölümde 45. kara sözün bitiş cümlesinden sonra metin “Ol künde Nawrız degen bir jazğiturım meyramı bolıp, nawrızdama qılamız dep, toy-tamaşa qıladı eken. Sol künin ‘ulustıñ ulı küni’ deydi eken.” cümleleriyle devam etmektedir. Buradan anlaşılmaktadır ki 2016 baskısında bir sonraki sayfaya dahil edilmesi gereken metin, dizgi hatası nedeniyle sanki 45. kara sözün devamıymış gibi bir algının oluşmasına yol açmıştır. Elyazması metinde ise 1961 ve 2018 tarihli baskılardaki 45. kara söz yoktur. Yazmanın 53 ve 54. sayfalarının eksik olduğunu belirtmiştik. Belki de 45. kara söz, eksik olan 53-54. sayfalarda kaleme alınmış olabilir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

“Biraz söz qazaqtıñ tübi qaydan şıqqandığı tuwralı” başlıklı metin, 2016 tarihli Kiril harfli baskı referans alınarak tarafımızca Türkiye Türkçesine aktarılmış olup “Kazakların Kökeni Üzerine Bazı Mülahazalar” başlığıyla yayımlanmıştır.⁴ Ancak elyazması metin farklı bir durum arzettiğinden dolayı metnin anlam bütünlüğü de göz önünde tutularak metnin yeniden tercüme edilmesi durumu hasıl olmuştur. Burada elyazması metnin sondan eksik olduğunu belirtmeliyiz. Bu yazımızda Arap harfli metin, metnin transkripsiyonu ve çevirisi verilmiştir. Çeviriye yeni eklenen bölüm daha anlaşılır olması açısından italik verilmiştir. Yazmaların sayfa numarası köşeli parantez içinde gösterilmiştir.

Transkripsiyon

[228] Biraz söz qazaqtıñ tübi qaydan çıqqanlığı tuwralı

Bizdiñ qazaqtıñ ıxılası atasın ğarabtan çıqtı degendi, yaki bāni İsrailden çıqtı degendi unatqanday. Onısı — ārine tawarixtan xabar tiyse, sol jaqtan tiygendikten, islam dini buruñğı ata-babalar dı umuttırıp, dindesterdi jaqın körsetkendikten hām artqı jağı xabarsız qarañğılıqta qalğanlıqtan bolğan is. Hāmmağa mağlum, āwwelde adam balaları bul küñgi orundarına eki jaqtan tolqunıp kelgenligi. Biri – Hindistan tarafınan; ol jaqtan kelgen jurtardıñ köbi — bilimdi jurt bolıp, erterek qalamğa üyür bolıp, qaydan çıqqanın bilgender. Ekinşisi – moñğul jağınan kelgen; olar zamannıñ köbin ğılımsızdıq menen ötküzip, köbi tereñ tawarixların bilmey, tübi eskerüwsiz qalıp, ata-babaların aqsaqaldarınıñ aytuwı menen, awız xabarınan bilgenine qanağat qılıp jürüsken. Sonıñ biri, yağni sol moñğuldan çıqqan xalıqtıñ biri – bizdiñ qazaq. Bizdiñ qazaqtıñ moñğuldan çıqpaqlığı bizge uyat emes, bizdiñ bilimsiz, ğılımsız qalmaqlığımız uyat. Qalmaqtıñ tört atasınıñ biri — Xazar. Sol Xazardan üç atanıñ ulı farsı jurtında qalıp edi: Qaçar, Afşar, Üçtaşlı degen. Sol qızılbas, dūniyedegi eski padşahlardıñ sarqıtı — Käsiräy. Ajām jurtı sol. Bizdiñ qazaqtıñ Amudariyasından qorqıp qaçıp kelip, Sırdariyanıñ ayağında qalmaqtan jeñilip, Aqtaban çubırındı köretuğın sebebi Nädirden [229] qaçamın dep bolğan. Sol Nädir Afşardan edi. Osı küñgi Näsiriddin şah — Qaçardan çıqqan kisi. Kim jetse, talabı, önerimenen jetedi. Olarğa atañ qalmaq dep kim böget boladı? Este joq eski mezgilde, moñğuldan bir tatar atalğan xalıq bölünge eken. Xıtaylar tatan dep yazdı. Asıl tübi qazaqtıñ — sol tatar. Osı künde de qazaqtıñ töre näsildileri özin-özi biz tatarmız dep aytıadı. Onısı biz kelimsek emes, tüpsiz emes, taza tuqımbız degen oruñğa aytıladı, tatardıñ kim ekenün bilgendi menen aytqanı emes. Din islamğa kiralımay qalğan osı künde Künçığıs Sibirinde qazaqtıñ aғayındarı bar. Tilinen, ādetinen, tüsinen tuwısqandığı anuq körünip turadı. Ąsirese, Enesey eski ğübırnede Minusinski wezde “yasaçınay tatar” atında bir xalıq bar. Qazaqtı özleri de aғayın tutadı, deydi, hām bir tuqımdas ekendigine körgeñ kisi talaspaydı. Tağı qazaq qırğız menen qazaqtıñ bir tuqımdas ekenine talaspaydı. Sol qırğızdı xıtaylar “brut” dep ataydı, öz tawarixlarında onuñ sebebin, nelikten “brut” degeñün häç bildim degendi körmedim. *Bizdiñ*

⁴ Kunanbayulı, Abay 2019, “Kazakların Kökeni Üzerine Bazı Mülahazalar” (çev. Ercan Petek), TDAV Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi, Sayı 392, Ağustos 2019, Cilt: 66, s. 20-23.

qazaqtar Biyskidegi, Kyznetskidegi qalmaqtardı “bilewit” deydi. Meniñ oyum: osı “bilewit”, “brut” bir sözden çıqqan deymis, o da qırğızdñ näsili bolmağı tañ emes. Ol tatarlar urışıl, añıl bolıp, ne bolsa, sonı kiyip, ne tabılsa, sonı içip-jep jürgen bir [230] turpayı xalıq eken. Olardıñ ornı Enesey, Añqara suwınıñ bas jağında boluptı. Solardan añçılar jıl jürüp, eki jıl jürüp qaytatuğın ädetteri bar eken. Sol añçılardıñ esütken, körgen xabarımnen burın körmegen jerge bolmağan maqtaw aytilatuğın ädetimenen qısı az, jazı köp degenge, äwwelden özlari jer şarwasın qılmay, mal saqtawçı xalıq bolğan soñ, „mal saqtawğa jaqsı jerge baramız” dep, bul jaqqa qaray neçe mäртебе xalıq çığıptı. Sonıñ biri bizdiñ qazaq eken. Qay qay jer menen kelgendigi, qança jıl kelgendigi mağlum emes. Äytewir, Alatawdıñ bökterine kelip, mekendep toqtaptı. Arğı jer burınnan uyğur näsildi xalıqtıñ ornuğıp, iyelengen jeri bolıp, onan äri baralmadı. Ol uyğur xalqınıñ xanı özine qarağan xalıqqa esep jürıptı. Bular qara... dese de, içinen duspan bolıp jürıptı. Äyyelden özin özi biylep, azattıq menen jürgen xalıq, biratola birewge bağınbadı awır körıptı. Tübinde olar da moñğul näsildi bolsa da, bularğa jat körıptı. Sol waqıttarda arabtan bul Orta Aziyağa din islamdı üyretiwçiler köp äsker menen kelip, xalıqtı jaña dinge qaratıp jürgenler Qutayba attı kisi Qaşqarğa çeyin kelip, xalıqtı islamğa köndirgende, bular da musulman boldıq depti. Söytse de, burınnan baqsı-balgerge ıyanıp, otqa, şıraqqa tabınatuğın ädetterimen islamğa tez tüsinip kete almadı. [231] Ol kezde şala-bula xat tanuğan kisisi bolsa — onı “abız” deydi eken. Ol “abız” demek äwwelde şaman dinindegilerdiñ öz moldasına qoyatunatı eken. Düniyede ne närseniñ sebebine közi jetpese, sol närseni xuday qılıp tur dep, din tutınatuğın ädetteriniñ sarqınıñ biz de key jerde körgenimiz bar: kelin tüskende ülken üydiñ otına may quyup, “Ot ana, may ana, jarılqa!” degizip, bas urğızğan sekildi, “ölgen arwaqqa arnadıq” dep çıraq jaqqan sekildi, jazğuturım äwwel bulut kürkiregende, xatundar çömüşi menen üydiñ sırtınan urup, “Süt köp, kömür az” degen sekildi. Buğan uxsağan ırımdarı köp edi, xudayğa şükir, bul künde joğalıp bara jatqanğa uxıyadı. Sol arablar köçpeli xalıqtardı “xibai” dep, “xuzağı” dep atadı. “Xibai” degeni kiyiz çatır menen jürıwçı degen eken. “Xuzağı” degeni öz jurtında yäne xuzağı degen köçpeli xalıq bar eken, soğan uxıatıp aytqan eken. Sol waqıttıñ bir xanı köşip kele jatqanda bulardıñ tirkewli tüyesin körıp, “mine mınalar şınimen qaz-aq eken” depti, ädeyi qaytqan qazğa uxıyadı-aq eken dep. Sonımen, bular özin özi de, özge jurttar da qazaq atap ketipti, burın özlari “ulus” deydi eken de, jüre beredi eken. Ol künde Nawrız degen bir jazğuturım meyrımı bolıp, nawrızdama qılamız dep, toy-tamaşa [232] qıladı eken. Sol künin “ulustıñ ulı küni” deydi eken. Bul künde bul söz qurban aytına ayıladı, ol waqıtta jaña dinge kirgen soñ endi bir Buxardan basqa şäharlardıñ da, jer-suwlardıñ da, xalıqtıñ da burınğı atların buzıptı. Sondıqtan da bolğanğa uxıyadı. Äytewir sonan soñ qazaq atalıptı. Bul qazaq Alataw bökterinde jürgende egin salmaq sekildi, sawda qılmaq sekildi şarwalarğa da körçilerinen körıp aylanğan eken. Özlari özlari: “Qonır qazaq, qara qazaqpız” deytuğın, “Qazaqbayduñ balasımız” degeni sol waqıttağı ğana biraz momundıqpen turğan kezi bolsa kerek. Qırğızğa qırğız dep uyğur xanlarınıñ biri at qoysa kerek. Olardıñ attı äskeriniñ aldımnen jüretuğın solar bolup, qırğız atadı. “Öltirt, joğalt” yaғni duşpandı qıruwçı degennen qoyulıptı. Ol waqıtta jay jatqan momun qazaqtıñ “Arwaq attaqan onbaydı”, “Er azıǵı menen böri azıǵı jolda bolsa kerek” dep, “Attanıp barup jılqı alğan, at üstinen uyqı alğan” dep, barımtaşını maqtap, buzılğan kezi Çiñğistan soñ bolsa kerek. Qaşan moñğuldan Çiñğis xan çıqqanda, qazaqlar “quttı bolsunğa” barıptı. Biraq qay jerde barğanı mağlum emes, süytse de osı Çiñğis tawında, äsker Qarawıl özeniniñ boyunda jatıp, on eki ruwdan on eki kisi moñğuldıñ öz zañı boyınşa “Xan” degen ülken biyiktiñ [basında, aq kiyizge Şiñğis otırğızıp xan kötergen deydi. Tawınıñ Şiñğis atalıp, biyigi Xan atalmaq sebebi de sol bolsa kerek].

Aktarma

Kazakların Kökeni Üzerine Bazı Mülâhazalar

Bizim Kazakların atalarının Araplardan ya da Beni İsrail kavminden çıktığını iddia etmek hoşlarına gidiyor gibi. Bunun sebebi, bizim tarihle ilgili bilgilerimiz o taraftan geldiği için İslam dini, önceki atalarımızı unutturup aynı dinden olanları birbirine yaklaştırdığı için ondan öncesinin karanlıkta

kalmasından kaynaklanmaktadır. Herkesin bildiği gibi evvel zamanda insanoğlu bugünkü yerlerine iki taraftan yayılmıştır. Biri Hindistan tarafından gelenler ki o taraftan gelenlerin çoğu bilgili insanlar olup erken zamanlarda bilime merak salıp kökenlerini bilenlerdir. İkincisi Moğol tarafından gelenlerdir ki onlar vakitlerinin çoğunu ilim bilim yapmadan geçirip tarihini derinlemesine bilmeyen, kökenini unutup atalarını büyüklerinin anlatmasıyla sözlü olarak bilmekle yetinenlerdir. Onlardan biri, yani Moğoldan çıkan halklardan biri Kazaklardır. Kazakların Moğollardan çıkmış olması ayıp değildir, bizim hayatımızda ilim bilimin olmaması ayıptır. Kalmuk'un dört atasından biri Hazar'dır. Bu Hazar soyundan üç oğul Fars yurdunda kalmıştı: Qaçar, Afşar, Üçtaşlı. Bu Kızılbaş, dünyadaki eski padişahlardan miras kalan Käsiräy'dir⁵. Acem halkıdır. Bizim Kazakların korkuyla Amuderya'yı geçip Sırderya'nın sonunda Kalmuklara yenilip "Aqtaban şubırındı"⁶ hadisesiyle karşı karşıya kalmasının sebebi Nadir'den kaçmasıdır. Bu Nadir, Afşar'dan idi. Bugünkü Näsirüddin Şah⁷, Qaçar'dan çıkmıştır. Biraz araştıranlar bu bilgiye ulaşır. Onların atalarına Kalmuk denmesine kim karşı çıkabilir? Tarihin bilinmeyen zamanlarında Moğolların içinden Tatar diye adlandırılan bir halk ayrılmış. Çinliler "Tatan" diye kaydetmiştir. Kazaklar'ın asıl kökü bu Tatar'dır. Bugün de Kazakların soyluları, aristokratları biz Tatarız derler. Bu, "biz göçmen değiliz, köksüz değiliz, saf ırkız" anlamında söylenir, Tatar'ın kim olduğunu bildiklerinden değil. Bugün hâlâ İslâm dinine girememiş olan Doğu Sibirya'da Kazakların yakınları var. Dilinden, geleneklerinden, tipolojisinden akrabalıkları açık olarak görülmektedir. Özellikle Yenisey bölgesinin Minsk eyaletinde "Yasaşınay Tatar" adında bir halk var. Kazakları kardeş olarak kabul ederler, diyorlar ve bunları görenler Kazaklarla aynı soydan olduklarına şüphe etmiyorlar. Kırgız'ı ise Çinliler "Brut" diye adlandırmışlar, kendi tarihlerinde Kırgızlara ne için "Brut" dendiğini bilen birisiyle karşılaşmadım. *Bizim Kazaklar Biyskideki, Kuznetskideki Kalmuklara "bilewit" derler. Bence "bilewit" ve "brut" kelimeleri aynı sözden türemiştir, bunların da Kırgız soyundan olması şaşılacak bir durum değildir. Tatarlar ise savaşı ve avcı olup ne bulurlarsa onu giyip ve ne bulurlarsa onu yiyip içen görgüsüz bir halkmış. Onların yeri Yenisey ve Ankara ırmaklarının baş tarafıymış. Onlardan bazı avcılarının bir iki yıl boyunca avlanıp sonra geri dönme adetleri varmış. Bu avcılardan işittikleri haberlerle daha önceden görmedikleri yerlerden övgüyle bahsetme adetinden ötürü kışı az yazı çok denilerek eskiden beri toprak işleriyle uğraşmadan hayvancılıkla geçindikleri için "malımızı gütmek için elverişli yerlere gidiyoruz" diyerek bu tarafa doğru defalarca çıkmışlar. Onlardan biri bizim Kazaklarımız. Nerelerden ve kaç yılda geldikleri bilinmemektedir. Nihayetinde Alataw eteklerini mekân tutmuşlardır. Diğer taraf eskiden beri Uygur soylu halkların yerleşip sahiplendiği yerler olduğundan daha ileriye geçememişlerdir. Uygur halkının hanı kendine bağlı olan halkı dikkate almış, onlara hesap vermiştir. Ancak onlara baksa da halk içten içe düşmanlık beslemiştir. Önceleri kendi kendini idare edip bağımsız olan halka birisine bağımlı olmak ağır gelmiştir. O dönemlerde Araplar arasından Orta Asya'ya İslam dinini yaymak için gelenler pek çok askerle gelmiş ve halkı yeni dinle buluşturanlardan Kuteybe isimli kişi Kaşgar'a kadar gelip halkı İslam dinini kabul etmeye razı ettiğinde bunlar da müslüman olduk demişler. Her ne kadar öyle olsa da eskiden beri bahşılara ve falcılara inanıp ateşe tapınma adetlerinden dolayı İslam dinine kolay kolay alışmamışlardır. O dönemde yarım yamalak okuma yazma bilene "abız" (bilgin) derlermiş. Aslında "abız" dedikleri eskiden şaman dinindekilerin din adamına koyduğu bir isimmiş. Dünyada anlam veremedikleri şeyler için o şeyin Allah tarafından yapıldığını iddia edip bunu dini bir ritüel olarak sayma geleneklerini bir parça bizim de gözlemlediğimiz oluyor. Eve gelin geldiğinde evin yanmakta olan ocağına yağ döküp geline "ateş ana, yağ ana, parla" dedirtmek gibi, "ölen ervaha bağışladık" diyerek ateş yakmak gibi,*

⁵ Kalmuk halkına verilen isimlerden biridir (Äwezov, 1995: 274).

⁶ Kalmukların Kazaklara 1720'li yıllarda yaptıkları saldırılar "Aqtaban şubırındı" olarak isimlendirilmektedir. O dönemdeki en büyük saldırılardan birinde (1722) Kalmuk ordusu Sayram, Taşkent ve Karamurt şehirlerini ele geçirmiştir. Bu dönem Kazaklar için açlık, fakirlik ve daha başka felaketler dönemi olmuştur.

⁷ 17 Temmuz 1831'de Tebriz yakınlarındaki Kuhnemir'de doğdu. Babası Kaçar hânedanının üçüncü hükümdarı Muhammed Mirza Şah, annesi yine Kaçar hânedanına mensup Melik Cihan (Mehd-i Ulyâ) Hatun'dur. [...]. İktidarının ellinci yılı kutlamalarına hazırlandığı bir sırada Näsirüddin Şah, 1 Mayıs 1896 tarihinde Rey yakınlarındaki Şah Abdülazim Türbesi'nde Mirza Rızâ-yi Kirmânî tarafından gerçekleştirilen bir suikast neticesinde öldürüldü ve aynı yere defnedildi (Pîrâ, Özgüdenli, 2006: 405-406).

ilkbaharda gökyüzü gürlediğinde kadınların kepeyle evi dışına vurarak “süt çok, kömür az” demesi gibi. Buna benzer batıl inançları çoktu, Allah’a şükür, günümüzde yok olmak üzere olduğu anlaşıyor. Bu Araplar göçebe halkları “xibai, xuzacı” diye isimlendirmişlerdir. “Xibai” keçe çadırı (otağla) gezenlere verilen bir isimmiş. “Xuzacı” ise kendi memleketlerinde göçebe olarak yaşayan bir halkları varmış, onlara benzettikleri için koydukları bir isimmiş. O dönemlerdeki bir han, göçerken bunların develerini görüp “işte bunlar gerçekten kaz-ak imiş” demiş, mahsus dönüp gelen kaza benziyorlar diyerek. Böylece hem kendileri hem de başka halklar bunlara Kazak demişler, önceden kendilerine “ulus” derlermiş. O zamanlar Nevruz denen bir ilkbahar bayramı varmış ve Nevruz bayramını kutlamak için etkinlik ve eğlenceler yapılmış. O güne “ulıstın ulı küni”⁸ derlermiş. Bugün bu söz Kurban Bayramı için kullanılır, yeni dine girdikten sonra şehirlerin, yer-su isimlerinin ve halkın da önceki isimleri bozulmuş. Öyle olmuşa benziyor. Neticede halk da ondan sonra Kazak diye adlandırılmış. Kazaklar Alataw⁹ eteklerinde yaşarken komşularından görüp ekin ekmek gibi, ticaret yapmak gibi işlerle de uğraşmışlar. Kendi kendilerine “Qoñır qazaq, qara qazaqpız”¹⁰, “Qazaq baydın balasımız”¹¹ demeleri o dönemde sakın bir hayat yaşamalarından kaynaklanıyor olsa gerek. Kırgız’a Kırgız ismini Uygur hanlarından biri vermiş olmalıdır. Onların atlı askerlerinin önde gidenleri Kırgızlar olduğu için kırgız diye adlandırmıştır. “Öldür, yok et”, yani “düşmanı kır” anlamından koyulmuştur. O dönemde sakın bir ömür süren Kazakların “Arwaq attagan oñbaydı”¹², “Er azığı men böri azığı jolda bolsa kerek”¹³, “Attanıp barıp jılqı algan, at üstinen uyqı algan”¹⁴ deyip yağmacıları övüp bozulduğu zaman Cengiz’den sonra olmalıdır. Moğol’dan Cengiz Han çıktığında Kazaklar “kutlu olsun”a gitmişler. Ama nereye gittikleri bilinmiyor, öyle olsa da Cengiz Dağında¹⁵, ordu Qarawıl¹⁶ nehri boyunca saf tutup on iki boydan on iki kişi Moğol kanunlarına göre “Han” denen dağ zirvesinde ak çadıra Cengiz’i oturtup han seçmişler derler. Dağının Cengiz, zirvesinin Han diye adlandırılmasının sebebi bu olmalıdır.

KAYNAKÇA

Abay Qunanbayev şığarmalarının bir tomdıq tolıq jıynağı, Qazaqtın memlekettik körkem ädebiyet baspası, Almatı 1961.

Abay Qunanbayulı şığarmaları, Birinşi tom, Foliant, Astana 2018.

Abay Entsiklopediya, Atamura, Almatı 1995.

Abay I-II, Jazuwşı, Almatı 2016.

Kunanbayulı, Abay, “Kazakların Kökeni Üzerine Bazı Mülâhazalar” (çev. Ercan Petek), TDAV Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi, Sayı 392, Ağustos 2019, Cilt: 66, s. 20-23.

Özgüdenli, Osman G., Pîrâ, Su’âd, “Nâsirüddin Şah”, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 32, (2006), s. 405-406.

Petek, E. (2020). Abay Qunanbayulı – Ğaqliya Kitabı, Ulağat Baspası, Almatı.

⁸ Ulusun büyük günü. Kazaklarda “Nevruz Bayramı”nın bir diğer adı.

⁹ Aladağ. Kazakistan ile Orta Asya ve Sibirya’daki bir dizi yüksek dağ yamaçlarının genel adı (Äwezov, 1995: 79). Bu dağ silsilesinin içine Küngey Aladağı, Kuznets Aladağı, Talas Aladağı, Kırgı Aladağı, Yedisu Aladağı, İli Aladağı vb. girmektedir.

¹⁰ “Basit/sade bir halkız” anlamında kullanılır.

¹¹ “Kazak evladınız” anlamında kullanılır.

¹² “Ervaha saygı göstermeyenin bahtı açık olmaz” anlamında bir atasözüdür.

¹³ “Yığidin nasibi (yiyecek vb.) ile kurdun kısmeti yolda olmalı” anlamına gelen bir atasözüdür.

¹⁴ “Ata binip yıldı alan, at üstünde uyku(sunu) alan” anlamına gelen bir atasözüdür. Kazaklar son yüzyıla kadar göçebe bir hayat tarzı yaşadıkları için ömürleri yollarda geçmiştir, bazen bu yolculuklar o kadar uzun sürmüştür ki at üstünde dinlenmişlerdir.

¹⁵ Sarıarka’nın doğu kısmındaki dağ yamacı. Kuzeybatıdan güneydoğuya doğru uzanır.

¹⁶ Semey eyaletinin Abay ilçesindeki nehir. Cengiz Dağı’ndan başlar. Abay’ın obası bu nehir boyunca sık yaylamıştır (Äwezov, 1995: 352).

[Handwritten signature]

۱۰۰
 ۱۰۱
 ۱۰۲
 ۱۰۳
 ۱۰۴
 ۱۰۵
 ۱۰۶
 ۱۰۷
 ۱۰۸
 ۱۰۹
 ۱۱۰
 ۱۱۱
 ۱۱۲
 ۱۱۳
 ۱۱۴
 ۱۱۵
 ۱۱۶
 ۱۱۷
 ۱۱۸
 ۱۱۹
 ۱۲۰
 ۱۲۱
 ۱۲۲
 ۱۲۳
 ۱۲۴
 ۱۲۵
 ۱۲۶
 ۱۲۷
 ۱۲۸
 ۱۲۹
 ۱۳۰
 ۱۳۱
 ۱۳۲
 ۱۳۳
 ۱۳۴
 ۱۳۵
 ۱۳۶
 ۱۳۷
 ۱۳۸
 ۱۳۹
 ۱۴۰
 ۱۴۱
 ۱۴۲
 ۱۴۳
 ۱۴۴
 ۱۴۵
 ۱۴۶
 ۱۴۷
 ۱۴۸
 ۱۴۹
 ۱۵۰
 ۱۵۱
 ۱۵۲
 ۱۵۳
 ۱۵۴
 ۱۵۵
 ۱۵۶
 ۱۵۷
 ۱۵۸
 ۱۵۹
 ۱۶۰
 ۱۶۱
 ۱۶۲
 ۱۶۳
 ۱۶۴
 ۱۶۵
 ۱۶۶
 ۱۶۷
 ۱۶۸
 ۱۶۹
 ۱۷۰
 ۱۷۱
 ۱۷۲
 ۱۷۳
 ۱۷۴
 ۱۷۵
 ۱۷۶
 ۱۷۷
 ۱۷۸
 ۱۷۹
 ۱۸۰
 ۱۸۱
 ۱۸۲
 ۱۸۳
 ۱۸۴
 ۱۸۵
 ۱۸۶
 ۱۸۷
 ۱۸۸
 ۱۸۹
 ۱۹۰
 ۱۹۱
 ۱۹۲
 ۱۹۳
 ۱۹۴
 ۱۹۵
 ۱۹۶
 ۱۹۷
 ۱۹۸
 ۱۹۹
 ۲۰۰

۱۳۹۷ - ۱۳۹۸
 این فصل به بررسی اهمیت نقش زنان در جامعه و نقش آنها در توسعه کشور می‌پردازد. در این فصل به بررسی نقش زنان در زمینه‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی پرداخته می‌شود. همچنین به بررسی چالش‌ها و فرصت‌های پیش‌رو زنان در جامعه ایران نیز پرداخته می‌شود. در ادامه به بررسی نقش زنان در توسعه کشور و نقش آنها در زمینه‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی پرداخته می‌شود. همچنین به بررسی چالش‌ها و فرصت‌های پیش‌رو زنان در جامعه ایران نیز پرداخته می‌شود.

230

[illegible]

